

Doncsev Toso

***Haemus* –
egy kétnyelvű társadalmi–kulturális lap szerepe
egy kisebbség életében**

„Ismét keresztúton állunk, miként elődeink annyiszor, de most talán kényszer szülte döntés helyett szabadon választhatjuk meg utunkat. Ma is a megmaradás a tét, egy kis közösség fennmaradása. A lélek épülését kell szolgálnunk.” 1992 májusában Szt. Cirill és Szt. Metód ünnepe előtt írtam e kissé emelkedett sorokat alapító főszerkesztőként a *Haemus* első számában beköszöntő gyanánt és távlatos feladatként. Dimcso Debeljanov, a korán elhunyt tiszta hangú lírikus versét idézve, szép szavait ránk is vonatkoztatva állítottam, hogy a „jövendő keresztútján” állunk, és kérdeztem is egyben, mit hozol nekünk, „szent keresztút: ó, messi jövő!”.

A '90-es évek elején a kelet-európai országokban lezajló társadalmi, politikai és szellemi változások idején kezdte meg működését a folyóirat, így érthető talán, hogy a szerkesztőbizottság tagjaiban több volt a hit, a lelkesedés és a remény akkor, mint mostanság lenne, ha egyáltalán újból lapalapításra adnánk fejünket.

A lapgazda a Magyarországi Bolgárok Egyesülete volt, amely ugyanezen a néven már az I. világháború kitörése előtt, 1914 nyarán megalakult, ám csak a rendszerváltást követő tisztújítás után vehette és vette vissza eredeti elnevezését, és hajdani célkitűzéseit a kor kívánalmaihoz igazítva változtatta meg alapszabályát.

A tiszteletreméltó elődök már 90 évvel ezelőtt is fontosnak tartották, hogy törekvéseiket, az ó- és új hazához fűződő kapcsolatok erősítését, a két nép közeledésének előmozdítását a széles nyilvánosság előtt is ismertté tegyék, ezért 1915-ben újtárra bocsátották a Magyar–Bolgár Szemlélt, az egyesület kétnyelvű kiadványát. Ekkor már javában dúlt a háború, és mint annyi más kezdeményezést, ezt is tönkretette. A felelős szerkesztőt besorozták a seregbe, s így a lap első száma egyben az utolsó is maradt. A későbbi kísérletek is kérésreletűeknek bizonyultak. Így csak 1992-ben a magyar állam támogatása révén válhatott valóra a bolgár közösség régi vágya: egy rendszeresen megjelenő kiadvány.

A *Haemus* koncepciójában merőben különbözött a többi kisebbségi laptól.

Az Egyesület 1991-ben két lapot jegyeztetett be a minisztériumban, a *Haemust* és a *Balgarszki Veszti-t* (*Bolgár Hírek*-et). A *Haemus* – e kétnyelvű, negyedéves, A/4-es méretű, 96 oldalas társadalmi–kulturális folyóirat első számának megjelenése előtt és azt követően is több körben és több fórumon a hazai bolgár értelmiség, a magyar bulgaristák és az Egyesület vezető testületének képviselőivel átbeszéltük, megvitattuk a lap irányultságát, műfaját, megcélzott közönségét. Abban egyetértés alakult ki, hogy a folyóiratnak nem lehet feladata az anyaországi és a magyarországi politikai, gazdasági, társadalmi folyamatokról való időszzerű tájékoztatás, mivel szándékaink szerint ez a *Bolgár Hírek*-re hárult volna, de már eltértek az álláspontok a tekintetben, hogy a lap korlátozódjon-e a helyi bolgár közösség problémakörére avagy tisztán bulgarisztikai, illetve tisztán irodalmi folyóirat legyen. A kihívásokat akkor a szerkesztői beköszöntőmben a következőképp összegeztem: „Minden induló lap neve, így a *Haemus*é is némiképp jelkép. A *Haemus* a Timok folyó völgyétől a Fekete-tengerig húzódó Balkán-hegység ókori elnevezése, vagyis földrajzilag lényegében a mai Bulgáriát jelenti; azt a földet, amelyből a magyaror-

szági közösség ered. De a Haemus elnevezés bennünk más képzeteket is kelt. Az ókor hajnalán a Balkán-félsziget volt Európa szíve. Itt élt Orfeusz, a trák dalnok, aki mindmáig a művészet halált lebíró erejét jelképezi. Folyóiratunk magyar nyelvű része adósságot kíván törleszteni és hiányt akar pótolni, mivel a bolgár szépirodalomra kevésbé figyelnek. A bolgár irodalom klasszikus és kortárs szerzőinek átültetése izgalmas kihívás azoknak a fordítóknak, akik eddig is számos remekbe szabott alkotást tettek közkinccsé. A közös múlt feltárása is hasznos tanulságokkal szolgálhat. A sajátos bolgár problémák és a jellegzetes művek bizonyára visszhangot keltenek a kelet-európai kérdésekre fogékony magyar olvasókban.”

A lap tehát szélesebb olvasótáborra célozott meg, mint amekkora a bolgár anyanyelvű hazai bolgár közösség volt, érdeklődést kívánt felkelteni a bolgáru tudó magyarokban, a bolgáru már nem beszélő honfitársainkban, a magyar családtagokban, a kelet-európai társadalmi és művészeti kérdések iránt érdeklődő magyar közösségben és természetesen az óhaza szellemi életének képviselőiben, valamint a diaszpórában élő bolgárokkal szerte a világon. A pénzeszközök szükségessége miatt az első három évfolyamban, amelyek keresztévfolyamok voltak, kompromisszumos megoldás született, a kiadvány közepén néhány oldalon a Krónika rovatban a lapszám megjelenését megelőző negyedév legfontosabb eseményeit szövegben és képekben közöltük. Havi gyakorisággal megjelenő lapunkat, a *Bolgár Hírlap* címen terjesztett sajtótermékünket 1995-től, az Országos Önkormányzat létrejötte után tudtuk csak elindítani. Ekképp a *Haemus*-ból kikerült a hírközlő Krónika rovat, és kialakult az a letisztult profil, ami mindmostanáig a lap sajátja. Érthető módon változott a lap olvasótáborra: a tematikából, a közölt írások stílusából következően a magyar nyelvű változattal jobbra az értelmiségi köröket céloztuk meg. A hazai nemzetiségi lapokat finanszírozó Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Közalapítvány megbízásából 1998 márciusában lezárt kérdőíves TÁRKI-vizsgálat is ezt igazolta vissza. A 250–300 főt számláló egyéni előfizető tábor abszolút számban kicsiny olvasóközösség, ám ha azt számoljuk, hogy ez a hazai bolgárság egytizedét teszi ki, akkor a *Haemus* létszámarányosan, listavezetők között van. Összevetésként jegyzem meg, hogy a kétnyelvű *Bolgár Hírek*-et 1100 példányban nyomják, és ingyenesen jut el az olvasókhoz. A megcélzott olvasóközösség körében már a kezdetekkor vitatéma volt és máig időről időre visszatér, kiknek az igényét, kiknek az ízlését kell kiszolgáltatnunk, valamint a lapgazda, illetve annak vezető testületei mennyire szólhatnak bele a szerkesztéségi autonómiába. A lap koncepciójának átalakítására, sőt megszüntetésére, illetve ellehetetlenítésére tett kísérleteket, eddig, szerencsére, sikerült visszaverni, megakadályozni.

Minden társadalompolitikai avagy kulturális-művészeti lap valamilyen eszmeiséget képvisel, amely akkor is tetten érhető, ha ezt a szerkesztőség nem fogalmazza meg hitvallásos manifesztumban. Érvényes ez a kitétel a mi lapunkra is, noha a főszerkesztői beosztóntó jószereivel tematikai köröket jelölt ki. A lapban megnyilvánult és megnyilvánuló ideológiát a pozitív közösségi és nemzeti önkép sugalmazásaként fogalmazhatnám meg tömören. A lapgazda Egyesület 1992-ben elfogadott új alapszabályában a szocialista, internacionalista örökséget és a félévszázadon át kényszerűen viselt nevet, Georgi Dimitrovet elvetve visszatért az alapító atyák örökségéhez és hagyatékához, és tilalmazta az egyesületen belüli pártpolitikai és felekezeti vitákat és megosztottságot. Ezt a szellemiséget követte a lap is. Az egyesület és a lap vezetésében megnyilvánuló személyi átfedés is generálta a kedvező változásokat. Az ideológiai és szervezeti átalakulásról nem nyitottunk a lap hasábjain vitát, csupán a módosulás tényeit rögzítettük. Nem foglalkoztunk a hajdani szocialista eszmények és hagyományok bírálatával és elemzésével sem, ám felmutattuk ugyanakkor a bolgár közösség valódi, lényegi értékeit, a közösség tagjainak

múlhatatlan erényeit. A kistermelők, az önálló vállalkozók gondolkodásmódja immár nem sajnálatos burzsoá csökevényként aposztrofálódott, hanem követendő jellemvonásként. Felidéztük azokat az eredményeket, amelyeket elődeink a legújabb történeti korban értek el. A bolgár kertészek és kereskedők munkájuk és magatartásuk révén egy évszázad alatt szerte az országban elvetették a bolgárok mint közösség iránti rokonszenv és megbecsülés magvait, miközben önbecsülésük és önazonosságuk megőrzése érdekében megteremtették minden nemzetiségi közösség megmaradásának elengedhetetlen feltételeit: az egyesületet, az érdekképviselőt és érdekvérvényesítést szervezőt, az egyházközösséget, a napi léten és gondokon túlmutatót, a reményt és hitet nyújtó intézményt és a jövőre zálogát, az iskolát. A közösség saját erőből, közadakozásból építette fel 1931-ben a Vágóhíd utcában a bolgár ortodox templomot és negyedszázad múltán, a legnehezebb kommunista időszakban ismét adományokból a Bolgár Művelődési Otthont, az egyesület székházát. Ezeket a pozitív példákat, az önszerveződés eszményét kellett demonstrálnunk az állami gyámkodás és a szociológia eszközeivel tettük. Tudományos tanácskozást szerveztünk a közép-európai bolgár diaszpóra helyzetéről. Az óhazai és a környező országokban élő bolgár kutatóknak a lapban publikált előadásaiából megalapozottan kiviláglott, hogy a hazai bolgár közösség nem csak számarányához képest, de abszolút mértékben ténszerűen is többet alkotott közösségszervezésben és intézményrendszerben, mint hasonló helyzetben levő társközösségei.

A másik, a hazai közösség öntudatát erősítő tematika a vallás, a hit kérdéseinek bemutatása volt. Tudatosan nem számoltunk be a bulgáriai sajtóban vezető helyen szereplő egyházszakadástól, a méltatlan vádaskodásoktól és gyalázkodásoktól, hanem az ötven éven át tiltott vagy legfeljebb szűk körben eltűrt vallásos tematikát már második számunktól ismeretlen oldaláról közelítettük meg. Georgi Krumov, a jeles költő és Magyarországon is ismert műfordító új, művészi tolmácsolásában először közöltük az Énekek énekét, a bolgár irodalom klasszikusainak és kortárs íróinak istenes írásait, és a bogumilizmusról és a danovizmusról, az Egyetemes Fehér Testvéri közösségről hoztunk nyilvánosságra eddig még nem közölt tanulmányokat. A jelzett témakörök az elmúlt 13 év alatt kibővülve, újabb szempontokkal gazdagodva visszatértek a lap hasábjain, miként a bolgár–magyar történelmi, kulturális és irodalmi kapcsolatok újabb részletei is a korábban, a szocialista érában megszokottól eltérő megvilágításban a honfoglalástól kezdve a hódoltság korán át a kortárs kölcsönhatásokig. 1996-ig a magyar és a bolgár nyelvű rész szerkesztési elvei különböztek egymástól. A magyarban kezdetől fogva vagy hiányzott, vagy kismértékben volt jelen a helyi közösségnek címzett, az önazonosság, a nemzeti büszkeség erősítését célzó témakör. Egyértelmű volt, hogy a magyar nyelvű írások célközönsége elsődlegesen az értelmiség. Az olvasók érdeklődését eddig politikai, ideológiai okokból tiltott írások közlésével: polgári írók alkotásainak bemutatásával, például Sztefan Gecsev és Nikolaj Rajnov vallásos tárgyú esszéivel, verseivel, avagy Radoj Ralin Todor Zsivkovot és a szocialista rendszert kigúnyoló szatíráival kívántuk felkelteni. De a rendszerváltozás után jelentkező ifjabb nemzedék termésének, a bolgár posztmodern esszéinek a bemutatása is a figyelemfelkeltést szolgálta, azt a törekvést és meggyőződést, miszerint a modern bolgár szépirodalom európai rangú. Egy-egy számot egyetlen alkotónak szenteltünk: így külön számban mutattuk be Pejo Javorovot, aki életművével, a bolgár irodalmi életre gyakorolt hatásával Adyhoz hasonlítható, avagy két ízben is többoldalú megközelítésben állítottuk reflektorfénybe Jordan Radicskov művészetét, akit Kertész Imrével egy időben ajánlottak a Nobel-díj bizottság figyelmébe. A komplex megközelítés koncepcióját legsikeresebben az 1995-ös Nagy László-emlékszám tükrözi.

Itt kevés a tükörfordítás, a szűkre szabott kereteket a szerkesztőség úgy próbálta tágítani, hogy Nagy László költészetét különböző bolgár költők átültetésében, egy verset több fordításban is közölte, magyarul pedig Nagy László életművéből válogatva a bolgár líra gyöngyszemeit nyújtotta, mindezt tanulmányok, Nagy Lászlóhoz írt versek, a költő naplótöredékei, illusztrációi, vallomásai tették teljessé elsősorban a mindkét nyelven tudó olvasók számára.

A magyar szerzők kiválasztásánál a bolgár motívum volt a döntő szempont. Nagy Lászlónál, de Fodor András, Utassy József vagy Kiss Benedek esetében is a bolgár irodalom ihlető ereje, termékeny hatása műfordítói munkásságuk, sőt egész költészetük szerves részét képezi. A pesti bolgár kereskedőket bemutató Márai-riport, a bolgár kertészekről és Bulgáriáról szóló Berda József-versek, Szabó Lőrinc útinaplója, Kardos G. György *Szeretni kell Theophile Gautier-t* című novellája, a háború utáni Szófia édes-bús leírása, Faludy György bolgár költői antológiája avagy Kosztolányi lélektani remeke, A bolgár kalauz, vagyis az *Esti Kornél* című regény IX. fejezete, és az erre rimelő kortárs írások a kétoldalú irodalmi kapcsolatok olyan vetületét mutatták be, ami eddig ismeretlen volt az olvasók többsége előtt. A tizedik évfolyamról megemlékező jubileumi számban részleteket közöltünk Márai *Egy polgár vallomásai*-ből, Petri György válogatott verseiből és Esterházy *Harmonia Caelestis*-éből bulgáriai megjelentetésüket megelőzően. A hídépítés eme vonatkozásában oroszán részt vállalt Kjoszeva Svetla költő és műfordító, a szerkesztőség alapító tagja, aki ekkor a 2001/2-es számtól lett a lap főszerkesztője. A lapgazda, immár a Bolgár Országos Önkormányzat költségtakarékossági szempontokra hivatkozva ekkor csökkentette 64 oldalra a lap terjedelmét, amit a szerkesztőség, gazdaságosabb helykihasználással, a bolgár és a magyar szöveg teljes megegyezésével és párhuzamos tördelésével kísérelt meg ellensúlyozni.

A kétoldalú kapcsolatok ismétlődő bemutatásán kívül a lap visszatérő tematikai blokkja a honi bolgár alkotó értelmiség munkásságának megjelenítése. Ezt mindig visszafogottan, önkorlátozóan tettük, vigyáztunk arra, hogy ne a szerkesztőbizottság tagjai írják teli a lapot, vagy csak saját képzőművészeink képeivel illusztráljunk, mert el akartuk kerülni a regionalitást, a provincialitást veszélyét. Az óhazai szerzőkkel és alkotói műhelyekkel kialakított és ápoltság révén olyan visszajelzéseket kaptunk, amelyek azt igazolták, hogy a lap bulgáriai viszonylatban is állja a versenyt, megállja a helyét a magas mércét támasztó kiadványok között is.

A lap már a kezdetekkor presztízst biztosító névjeggyé vált az Egyesület, később pedig az Országos Önkormányzat számára is. Még a lap ellenzői is érzékelték, hogy a *Haemus* nem csak a hazai és óhazai szellemi élet képviselői, de politikusok, közéleti személyiségek számára egyaránt a közösség összeteljesítménye és különösen szellemi szintje tekintetében sűrített jelképként és mutatóként szolgál.

A szerkesztőség a közéleti szándékait úgy valósította meg, hogy megkülönböztetett figyelemmel fordult az óhazában kiépülő demokratikus folyamatok bemutatása felé. Ezt részben autentikus, azaz helyi szerzők, részben magyarországi bolgár vagy magyar szakértők tudósításai, elemzéseik révén tette. Változatos témakörökben foglalkoztunk a hatalom, a politika, az értelmiség problémáival és szerepével, a hazai és határon túli bolgár kisebbségek, az identitás, a hagyomány és a nyelv megőrzésének körülményeivel, buktatóival, a megújult és változó intézmények mint az egyház és az iskola lehetőségeivel. Külön számot szenteltünk a Balkán-szindrómának, kitekintve Bulgária szomszédaira. Több számban foglalkoztunk a bolgár államnak és kormányának a határon túli bolgár közösségek iránti elvi és gyakorlati politikájával. Mind a témák, mind a szerzők megválasztása révén magasra tettük a mércét, és a témát körüljárva arra készítettük az olvasót, hogy

mindez megragadja a figyelmét és az elemzések komolysága és elmélyültsége állásfoglalásra kényszerítse. A kollektív etnikai emlékezet pozitív példáihoz, az önbizalom és önértet kifejezésének, a közösség egységének, maradandóságának és szilárdságának eszméjéhez intézett üzenetektől eltérően, a *Haemus* nem minden áron törekedett arra, hogy az óhazai valóságban is csak a magas értékeket mutassa fel, hanem azokra a lényeginek vélt időszerű jelenségekre, folyamatokra koncentrált, amelyek ugyan gyakran ellentmondásosak, kellemetlenek, nehezen megjósolható hatásokkal járnak, de feltárásuk fontos a helyi közösség számára az összetartozás, a történelmi tudatosság, végül is az önazonosság felismerése és megszilárdítása szempontjából, ami pedig a *Haemus* eszmei stratégiájának sarkköve.

A folyóirat működésének értékes hozadéka is lett, létrejött egy bolgár szellemi központ és egy tágabb szellemi háló. Maroknyi elkötelezett ember töprengései, felvetései forrásul, kiindulópontként szolgáltak a közösség egészét érintő kezdeményezésekhez, illetve ösztönözték a termékeny változásokat. Az egyesületből szervesen nőtt ki az önkormányzati rendszer, amely tovább szinesítette a közösség művelődési, tudományos és kommunikációs tevékenységét. A *Haemus* szerkesztőbizottsága tagjaiból kerültek ki az új havi lap, a rádióadás és a televíziós adások szerkesztői, munkatársai, az Országos Önkormányzat kiadói tevékenységét ellátó szakemberek, a Bulgarisztikai Intézet vezetői és az alkotó értelmiség többségét tömörítő civil szervezet, a Bolgár Kulturális Fórum meghatározó személyiségei is.

A szerkesztőség feladata változatlan: az újabb kihívások számbavételével folytatnia kell szellemi stratégiáját, azaz a maga területén és eszközeivel töretlenül ápolnia kell a kapcsolatokat kulturális hidakat építve, saját közösségének pedig iránymutatást, önbizalmat, tartást és hitet kell sugározni. És mindezt magas szinten. A világhálóba kilépve a *Haemus* révén az egyedülálló magyarországi bolgár társadalmi és intellektuális szerveződés és teljesítmény támpontul szolgálhat szerte a világon a szétszóródott bolgár közösségek számára, miként a visszajelzések és mások ez irányú tapasztalatai ránk is termékenyítőleg hathatnak. Szükségünk is lesz e világméretű kitekintésre és felhalmozódott tudásra, mert 2004. május elsejével újabb fordulóponthoz, ha nem is válaszüthöz érkezünk. Milyen jövője van, milyen jövője lehet a közös Európában ennek a kis bolgár szigetnek most és Bulgária 2007-es csatlakozását követően? A lap hasábjain erről is kell írunk, vitatkoznunk, keresve az élhető, az otthonos lét kereteit magyarországi bolgárként és európai honpolgárként.

(A kisebbségi sajtó és média helyzete Magyarországon és Délkelet-Európában című 2004. december 10–11-i budapesti konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.)

Tóth Judit

Nemzetállam – új köntösben?

A tanulmánykötet címlapján a Dunán Esztergomnál végre megépült híd az összeköttetést jeleníti meg, miként évtizedekig a kisebbségeket két (baráti) ország közötti kapocsnak minősítették a többségiek, azaz a politikaformálók, függetlenül az érintett közösségek önképétől, szerepfelfogásától. Makacsul tartja magát a kisebbségek országokat összekötő funkciója, pedig éppen a kötetben elemzett státustörvény sorsa bizonyítja: a kisebbségekkel kapcsolatos vita, az anyaországgal az államhatárokon átívelő közösségi, intézményesített kapcsolatot rendező státustörvény új politikai törésvonalakat legalább annyira kialakította, mint amennyire hidat vert.

További értelmezési lehetőség, hogy a kötet szerkesztői a tudományterületek közötti kapcsolódást akarták elősegíteni, hiszen a jogot, a történeti feldolgozást, a szociológia és politológia módszereit egyaránt alkalmazták. Másrészt a generációk közti híd a szerzők között is létrejött. Ennél még fontosabb, hogy a megközelítésben is van egyik és másik part. Az egyikken a nemzetépítés és a nemzeti szolidaritás új alakváltozata a jogi köntösbe bújtatott törekvés, míg a másikon a globalizáció ellenhatásaként a regionális tudatok erősítése, a már temetett nemzetállami szuverenitás életképességének jele a státus-szindróma, a kettő között pedig hömpölyög a szavazatgyűjtő áradat. A hidat végül az új összeköttetés, a közjogi jogállás jelenti, bár az előszóban rögvest jelzik: nincs szó valódi jogállásról, státusról, csupán különböző kedvezményekről. Persze az is élvezheti az összekapcsolódást, aki a szerzőknek az elmúlt néhány évben, különböző folyóiratokban, kutatási anyagokban publikált írásait valamiért nem olvasta, mert igen nagy részben azok felhasználásával állt össze a kötet. Ez azonban nem von le semmit sem a kordokumentumnak is minősíthető könyvből.

Az első – és számomra legérdekesebb – egységben elméleti kérdéseket feszegetnek. Vajon miért biztonságpolitikai, utilitarista jellegű a kisebbségpolitika, a kisebbségek külön jogai? *Majtényi Balázs* a nemzetközi szervezeteknek a kedvezménytörvényekre adott (vagy lehetséges) reakcióit boncolgatja. Az állami szuverenitás miatt senkinek sem jutott eszébe, hogy a kisebbségi különjogok elismerése, a kiegyenlítő mechanizmusok, az esélybeli eltérések a nem területi országot is kötelezhetik támogatásra, rendszeres segítségre, netán a területi állam helyett. Mivel a nemzetközi jog dadog, nincs kialakult szabálya a másik ország területén élő kisebbségekkel való állami kapcsolatokra, hát a nemzeti jogban kezdték keresni a megoldást. Ez a keresés új törvényhozási utat jelent, az anyaország egyfajta történeti védőhatalmának újrafogalmazásaként, ha az Európa Tanács Kisebbségi Keretegyezménye által javasolt kétoldalú megállapodás, intézményes együttműködés nem jött létre. Persze ne feledjük, Magyarországon kifejezetten kisebbségvédelmi, illetve a barátsági (alap)szerződésekben is belefoglaltan rendelkezik ilyen együttműködési mechanizmusokkal szomszédjaival, mégsem annak különböző kereteit akarta felhasználni, hanem egységes megoldást kialakítva, belső szabályozással akarja/akarta a gondoskodást, a különjogokat meghatározni és végrehajtani. Kérdéses, vajon a státus-szindróma alapján tucatnyi országban elfogadott törvényekből és intézményes gyakorla-

tokból összeáll-e valaha a nemzetközi szokásjog. Mert ma még nincs a másik országban élő, annak állampolgárságával rendelkező nemzetársak állami támogatására és jogi kötelékére egységes minta.

A másik elemzési lehetőség, ha – a szabályozás mögötteseként – a nemzet kultu r á l i s -nyelvi vagy államnemzeti modelljéből indulunk ki. *Halász Iván* áttekinti ebből a szempontból a frissen függetlenné vált közép-kelet-európai országbeli modelleket, a meglehetősen árulkodó alkotmányokat kezébe véve. Sajnos, az új demokráciák egy része megkerüli, nyíltan nem szól semmit a nemzetfogalomról, kisebbik része a nemzetet politikai egységként kezeli, míg meglehetősen sok alaptörvényből a nyelvi, etnikai, kulturális kapocs a nemzetfelfogás alapja. A kelet-európai alkotmányok közül a magyar következetlen. Ugyanis a nemzeti és etnikai kisebbségeket államalkotó tényezőnek nevezi az Alkotmány, amelyek ilyenként részesei a nép hatalmának (68. §), miközben a nemzet fogalma más pontokon egyértelműen a politikai közösséget jelenti. Például a köztársasági elnök ilyen minőségben testesíti meg a (politikai) nemzet egységét. Ám az etnikai elemet nemcsak a már idézett és a kisebbségi különjogokat kimondó 68. §, de a Magyarországon kívül élő magyarokkal kapcsolatos 6. § (3) bekezdés beviszi a nemzet, nép fogalmába. Nem vigasz, hogy e következetlenséggel nem vagyunk egyedül. További nehézsége a jogalkotói útkeresésnek, hogy a gondoskodás biztosításához meg kell határozni, ki is tartozik a státusszabályok körébe. Határokon túli magyar, honfitárs, nemzetárs, diaszpóra-tag és még sokféle elnevezés jött létre. Az első honosodott meg nálunk, amely egyből kirekeszti a nem a szomszédban élő, nem feltételezetten szegény magyarokat, mint ha az identitását az osztrákok közé került őshonos, az ausztrál emigráns vagy éppen a Csehországba deportált másként veszítené el. Pedig ugyanúgy asszimilálódik, csak más ütemben. *Kántor Zoltán* értelmezése szerint ez az etnokulturális és területi elv összekapcsolásának a példája. Eszerint az a magyar, aki itt a környékünkön nehezen él, és ezért inkább magyar szeretne lenni, mint többes kötődésű a jobb feltételek közt élő?

Izgalmas a diaszpóra-jog létezését és sajátosságait feszegetni. A szétszórásban, szórványban, emigrációban élőket mi fűzi össze? Hogyan lehet egységesen támogatni őket, ha ők is sokfélék: az (anyaországba) hazatérés segítése, az ottani letelepedés, vagy inkább a szülőföldön maradás legyen a fő elv? A státusszindrómában érintett országok eltérő választ adtak, például a szülőföldön boldogulás a szlovén és a magyar jelszó. *Pap András* szerint további tisztázásra váró kérdés, vajon lehet-e a nemzetközi jog új szereplője a diaszpóra, vagy az irodalomban inkább transznacionális közösségnek nevezett entitás. A nemzetközi gazdasági, pénzügyi integráció miatt már megszoktuk, hogy a tőke, a termelés, a kereskedelem és a fogyasztói erő a transznacionális cégek kezében összpontosul világszerte, és lassan a jogi személyek (cégek) büntetőjogi felelősségét is elfogadta a jog, vagy a civil szervezetek nemzetközi jogalanyisága sem újság mára. Akkor a fejlődés útja, hogy a diaszpóra-közösségek, az állam és kontinens határain túlnyúló nemzeti/etnikai közösségek is előbb-utóbb nemzetközi jogi elismerést kapjanak. Ezt nemcsak a státustörvények készíthetik elő, hanem az államok diaszpóra politikája is, amely intézményesíti az államhatárokon kívüli közösséggel kapcsolatos támogatási, pályázati, konzultációs és kül-

kapcsolati rendszert. Mivel „a diaszpóra-identitás a nemzeti identitás sajátos, az utóbbi évtizedekben egyre erősödő formája” – ahogy Pap András írja – a diaszpóra-politika szakágazatai is kialakulnak. Elsőként nyilvánvalóan az identitást, kulturális gyökereket és sokszínűséget erősítő elvek, intézmények jönnek létre vagy az információ-politika (például a világhálón a diaszpóra-tagokat összehozó, csevegő vagy éppen információs fórumok kialakulásával). De ma már beszélhetünk diaszpóra-gazdaságpolitikáról, amelynek része például az állami kötvénykibocsátás Kínában, Japánban, Indiában a külföldön élő nemzetársak körében, hogy az anyaország gazdaságát ezzel segítsék. A választási politika részévé vált a szavazóturizmus (pl. az amerikai zsidók hazarepülése a választásokon való részvétel érdekében). A politika és a szociológia tehát rugalmasan reagált, csak a jog még nem nagyon tudta befogadni, következetesen szabályozási körébe vonni ezt az új jelenséget. Ennek egyik – sokat elemzett oka –, hogy nehezen határozható meg a kedvezményben, különjogokban részesítendő jogalany. Lám, a hazai kisebbségi jog alkotója a nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos visszaéléseket látja, de nehezen szánja rá magát a módosításra. A nemzetközi kitekintés alapján a modell a jogalanyt a születése, a leszármazása, a nyelve vagy pusztán a csoporthoz tartozásra vonatkozó nyilatkozata alapján határozza meg. „A kisebbségi és a diaszpóra-jog egyazon érem különböző oldalai, hiszen a többes kötődés az anyaországban és a befogadó országban történő elismerésének egymástól nehezen függetleníthető formáit jelentik” – foglalja össze Pap András. Súlyos gondot okoz, ha a kisebbségi és a státustörvénynek eltérő a csoport-hovatartozást meghatározó rendszere. Míg a hazai kisebbségek-nél a nyilatkozattétel (vagy számtalan jogviszonyban a hatóság önkényes kisebbségi besorolása) a jogalannyá válás alapja, addig a diaszpórához tartozásnál, a kedvezmény törvényben szereplő támogatásokhoz, különjogokhoz jutásnál az érintett nyilatkozata, a nyelvtudás, a civil szervezethez tartozás, egyéb nyilvántartásba vétel a rendező elv. Pap András a kisebbségi jogok és a diaszpóra-jogok kapcsolatánál jelzi: az EU-csatlakozás felborítja ezt a viszonyt. Ugyanis a hagyományos kisebbség-fogalom már nem lesz tartható, éppen az államalkotó tényezővé nyilvánítás miatt, meg az uniós polgárok és letelepedett külföldiek szabad mozgása, a megkülönböztetés (nyelv, etnikai, faji, kisebbségi hovatartozás szerinti) tilalma miatt. Ezért a jogalkotónak válaszolnia kell, mi a preferenciális elbánás alapja: a magyar etnikumhoz tartozás, a történelmi vétkek és mulasztások miatti büntudat, az emberi méltóság részét képező etnikai identitás tiszteletben tartása, vagy a hátrányos helyzet egyfajta igazságosságon alapuló kiegyensúlyozása. A szabályozási, politikai ambivalencia, a bizonytalanság e téren káros, de *Szarka László* szerint ez regionális sajátosság, így tartósan érzékelik.

A kötet második egységében a hazai kedvezménytörvény megértését szolgáló írásokat találunk, a kialakulást és módosulást is nyomon követve. E körben három pillére van az elemzésnek. Az Alkotmány 6. § (3) bekezdésében szereplő állami felelősség tartalma, normatív értelme, politikai elkötelező ereje nyilvánul meg a törvényben, a nemzeti identitás erősítésének eszköze a törvény, illetőleg mások is elfogadtak hasonló célú, tartalmú törvényeket. A kötet három szerkesztő-szerzője ebben az egységben némi ismeretterjesztést végez, mi áll és állt a törvényben, miközben kissé egyenetlenül kitér az előzményekre, a politikai

célokra, és hivatkozik arra, hogy „bezzeg a többiek” is hoztak státustörvényeket.

A harmadik részben kitekinthetünk, hogy „bezzegék” és mások, máshol hogyan alkottak diaszpóra/honfitársi/nemzettársi/határon túli kedvezmény-törvényeket. Bekerült ide az etnikai–leszármazási–vallási–nyelvi–területi alapokon álló német, izraeli, tiroli, olasz, szlovák, szlovén, román és lengyel szabályozás, intézményi rendszer leírása. Van-e közös tanulság ezekben? Leginkább az, hogy mindenre van nemzetközi példa, csak kitartóan kell keresni, és ezért semmire sem ad konkrét választ, mi hogyan csinálhatnánk jobban. A vizsgált országok és diaszpórák eltérő módon jöttek létre, másként veszítették el az anyaországi állampolgárságukat, ha egyáltalán elveszítették, létszámukban kisebb embercsoportot érintenek gyakran. Ugyanakkor mindegyik ország útkeresése jár tanulságokkal, bár egyik modell sem importálható. A témával most ismerkedőknek és politikai elemzésekhez egyaránt kiváló, hasznos írások zöme már (részben) megjelent, de így öszszegyűjtve új színeket fedezhetünk fel. *Vizi Balázs* írása például abból a szempontból érdekes, hogy a magyarhoz több szempontból hasonló, persze kismemzeti görcsökkel nem küzdő olaszok szabályozását tekinti át. Noha a világháború után kisebb területvesztéssel és főként a szegénység miatti kivándorlással függ össze a külhoni olasz közösségek létrejötte, a diaszpóra létszáma több milliósra tehető. Az állampolgársági jog tolerálta a többes állampolgárságot, annak külföldön való megőrzését, és az olasz jog több szabálya is reagált a külhoni olaszok léteire. Ez egyrészt a szomszéd országokban élő olasz közösségek gazdasági és kulturális támogatására, ezen országokkal kétoldalú megállapodások megkötésére, másrészt az állampolgársági, választójogi szabályozásra összpontosított. A támogatás kifejezetten nem egyéni, hanem közösségi jellegű, és néhány tízezer embert érint a szomszédos országokban. Ezzel szemben a 2001-ben elfogadott állampolgársági törvénymódosítás az egykori Osztrák–Magyar Monarchiának a törvényben meghatározott területén élt, és a saint-germain-i szerződés hatálya alá lépése előtt külföldre távozott, egy nyilatkozattal, tehát Olaszországba költözés nélkül, olasz állampolgárságot kérhet. Így a szokásos honosítási eljárás nélkül, leszármazotti igazolással, állampolgárságot kaphat. Az olasz nemzethez tartozás alapján ez a lehetőség csak öt évig áll fenn, azaz egyfajta történelmi rendezés a cél. A módosítás másik eleme, hogy a külföldön élő állampolgárok is kaptak választójogot (részvétel a választásokon és népszavazáson), ha bekerültek a konzulátusi, általános névjegyzékbe. A nyilvántartásban mintegy 2,8 millió külhoni olasz szerepel, de a választó névjegyzékbe csak pár százezer kerülhet bele. Az olaszok tehát a közjogi kapcsolatot az állampolgárság kiterjesztésével oldották meg, és létrehozták a külhoni olaszok képviseleti szervét, amely az adott konzuli vagy diplomáciai képviseleti körzetben működik. Ez a testület az olasz közösségek társadalmi, szakmai, szociális, oktatási támogatását szervezi, segíti a kormányzati tájékoztatást, miközben van kormányzati konzultatív szervezet is a külügyminiszter vezetésével. Mint látható, az olasz megoldás politikai és közjogi szempontból, valamennyi olaszra vonatkozóan, de nem egyetlen szabályban és több évtized alatt rendezte a kérdést, kifejezetten hivatkozva arra, hogy az Európai Unióban az állampolgárság területi kötődése fokozatosan megszűnik.

Kár, hogy a kötetben viszonylag kevés szó esett az európai közösségi politika és jog szerepéről a státustörvények áttekintésében, elsősorban érdemi, tartalmi szempontból, nem pusztán a bővítés alkalmazkodási kényszere szempontjából. Igaz, az említett felismerés az olaszoknak is több évtizedbe tellett.

Ami összeköt? Státustörvények közel s távol. Szerk.: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László, Gondolat Kiadó, 2004. 255 p.